

O'ZBEK TILI DARSLARIDA MATNNI TUSHUNISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Rasulov Rahmatulloh Ahmadjonovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2-kurs magistranti

E-mail: rasulovrahmatulloh793@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17371474>

Bugungi globallashuv davrida ta'lim jarayonining asosiy maqsadi — o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, o'qiganini anglash va uni tahlil qila olish qobiliyatini rivojlantirishdan iboratdir. Ayniqsa, o'zbek tili fanida bu jarayon o'ta muhim bo'lib, o'quvchi matnni nafaqat o'qiy olishi, balki undagi mazmun, g'oya, badiiylik va ma'naviy jihatlarni chuqur anglay olishi zarur.

Matnni tushunish darsning markazida turadigan jarayon bo'lib, u o'quvchining tafakkuri, lug'at boyligi, mantiqiy fikrlashi va estetik idrokini shakllantiradi. Shu boisdan o'zbek tili darslarida matn bilan ishlash metodlarini to'g'ri tanlash, o'quvchini matnni anglashga yo'naltirish zamonaviy ta'lim tizimining asosiy talablaridan biridir.

Matn tildagi eng yirik muloqot birligi sifatida mazmun, g'oya va tuzilma jihatdan yaxlitlikka ega. Matnni tushunish jarayoni til birliklarini grammatik va semantik jihatdan idrok etish, ularni muallif maqsadi bilan bog'lashdan iborat.

O'zbek tili darslarida matn bilan ishlashning o'ziga xosligi shundaki, o'quvchi matndagi har bir so'zning lug'aviy ma'nosini emas, balki uning kontekstual ma'nosini ham tushunishi lozim. Chunki ko'plab o'zbek matnlarida so'zlar ko'chma ma'noda, obrazli shaklda ishlatiladi. Shu sababli, matn ustida ishlash jarayonida o'quvchilarda semantik tahlil va mantiqiy bog'liqlikni aniqlash ko'nikmalari shakllantirilishi zarur.

Matnni tushunish jarayonida o'qituvchi — bosh yo'naltiruvchi, fasilitator va nazorat qiluvchi shaxsdir. O'qituvchi o'quvchilarni matn ustida faqat tahlilga emas, balki ijodiy fikrlashga ham o'rgatadi.

Quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

- Tahliliy o'qish usuli – matnni mazmun, g'oya va kompozitsiya jihatidan tahlil qilish;
- Interfaol savol-javob – o'quvchini fikrlashga undaydigan ochiq savollar orqali tahlilni chuqurlashtirish;
- Konseptual xarita (klaster) usuli – matn asosiy g'oyasini grafik tarzda ifodalash;
- Rolga kirish usuli – qahramonlar dunyoqarashi orqali matnni his etish;
- Muammoli vaziyat usuli – matndan kelib chiqadigan savollar orqali tahliliy fikrlashni faollashtirish.

O'zbek tili darslarida bu metodlar bilan bir qatorda axborot texnologiyalaridan foydalanish ham samarali natijalar beradi. Masalan, matnni video yoki audio shaklda tinglash, muallif nutqini kuzatish, yoki interaktiv testlar orqali matnni tahlil qilish o'quvchilarning idrok faoliyatini kengaytiradi.

Matnni anglashda o'quvchining psixologik tayyorgarligi, diqqat-e'tibor darajasi va motivatsiyasi katta rol o'ynaydi. Psixolingvistika nuqtai nazaridan matnni tushunish — bu inson ongida til birliklarining ma'no tuzilmasini qayta tiklash jarayonidir.

O'quvchining yosh xususiyatlari, bilish darajasi, madaniy tajribasi ham matnni anglash sifatiga ta'sir qiladi. Shu bois o'qituvchi tanlaydigan matn o'quvchining qiziqishiga, bilish darajasiga va til kompetensiyasiga mos bo'lishi zarur.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning bir qismi matnni o'qib chiqadi, ammo undagi asosiy mazmuni to'liq anglay olmaydi. Sabablari:

- Lug'at boyligining yetarli emasligi;
- Matn tahlil qilish ko'nikmasining shakllanmaganligi;
- O'qishga qiziqishning pastligi;
- O'qituvchi metodikasining bir xilligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

1. Matn ustida bosqichma-bosqich ishlash;
2. Har bir darsda bitta matndan turli ko'nikmalarni rivojlantirish (lug'aviy, grammatik, mantiqiy, estetik);
3. O'quvchilarda o'qish madaniyatini shakllantirish;
4. Mustaqil tahlil topshiriqlari, insho va ijodiy yozuvlar orqali fikrni ifodalashni rag'batlantirish.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'zbek tili darslarini interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirish natijasida o'quvchilarda matnni tushunish samaradorligi ortadi. Masalan:

- "O'qiganini tasvirla" metodi orqali o'quvchi matnni qayta hikoya qiladi;
- "Matndan asos top" metodi orqali tahlilni dalillashga o'rganadi;
- Raqamli platformalar (Quizizz, Kahoot, Mentimeter) orqali matn tahlili jarayonini interfaollashtirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili darslarida matnni tushunish — bu o'qitishning markaziy komponenti bo'lib, u o'quvchining tafakkurini, nutq madaniyatini, estetik didini va milliy qadriyatlarni anglash salohiyatini rivojlantiradi.

Matnni tahlil qilishda o'qituvchining metodik mahorati, o'quvchining qiziqishi va interfaol usullardan foydalanish darajasi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Matn bilan ishlashni yangicha, tizimli yondashuv asosida tashkil etish orqali o'quvchilar nafaqat o'qiganini tushunadigan, balki o'z fikrini erkin, mantiqli va estetik shaklda ifodalay oladigan shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. — Toshkent: Fan, 2015.
2. Abdullayeva D. O'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Rasulova G. Matn lingvistikasi asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
4. Vygotskiy L.S. Psixologiya i obuchenie. — Moskva, 1984.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. O'zbek tili fan dasturi. — Toshkent, 2023.